

MUSLIMSKÁ VÍRA POD PALBOU ROZUMU I: HUNAJN IBN ISHÁQ (Z. 873) VERSUS ABŮ AL-HA- SAN 'ALÍ B. JAHJÁ B. AL-MUNADŽDŽIM (Z. 888)

LUKÁŠ DE LA VEGA NOSEK
HUSITSKÁ THEOLOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY
HUSSITE THEOLOGICAL FACULTY OF CHARLES UNIVERSITY

THE MUSLIM FAITH UNDER FIRE FROM REASON: HUNAJN IBN ISHĀQ (Z. 873) VERSUS ABŪ AL-HASAN 'ALĪ B. YAHYĀ B. AL-MUNAJJIM (Z. 888)

Abstract: This study presents an analysis of a treatise by the Nestorian translator Ḥunayn b. Ishāq (d. 873), which was conceived in response to an exhortation to convert to Islam written by Abū al-Ḥasan 'Alī b. Yahyā b. al-Munajjim (d. 888), a renowned Muslim of Persian descent. The study presents the contents of the treatise, and, on the basis of direct quotations, notes the specifics and characteristics of Ḥunayn's thought. It concludes by presenting the key idea that in this Christian-Muslim controversy, more than faith, it is about the proper use of reason and rational thought.

Keywords: Ḥunayn b. Ishāq (d. 873); by Abū al-Ḥasan 'Alī b. Yahyā b. al-Munajjim (d. 888); theology; philosophy; christian-muslim polemics; reason; arab christianity; nestorian theology

THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 95, 2024, No. 1 - 2, Number of Article 3, p. 34 – 46.

DOI: 10.14712/12117617.95.1-2.3

Tato studie se zabývá jednou slavnou křesťansko-muslimskou polemikou, která vznikla v 9. století. Polemiku jsme již částečně představili především z pohledu muslimské argumentace, která byla ve stručnosti pobídkou ke konverzi k islámu. A byla adresná, směřovala k dvěma slavným křesťanům Hunajnu b. Isháqovi (z. 873) a Qustá b. Lúqovi (z. 912).¹

Tato studie, kterou má čtenář v rukou, předloží analýzu krátké odpovědi Hunajna b. Isháqa, kterou sepsal zřejmě v 60. či 70. letech 9. století.

V budoucnu bychom chtěli věnovat podobně koncipovanou studii analýze odpovědi Qustá b. Lúqy. Snad tím připravíme prostor pro kompletní překlad do českého jazyka.

¹ Srov. Lukáš Nosek, „Křesťanská víra pod palbou rozumu: 'Alí b. Jahjá b. Munadžďžim (z. 888) a jeho důkaz pravdy islámu“, in: *Theologická revue*, vol. 91, č. 2 (2020), s. 208-224.

1. Krátký popis polemiky

Pro připomenutí představme polemiku v jejím celku. A to především muslimskou pobídku ke konverzi. Polemika nevychází z reálné debaty, ale jde o sbírku tří dopisů / traktátů. Na jedné straně stojí zřejmě dva muslimové z rodu Banú Munadždžim (cca 9-10. stol.). Na straně druhé pak nestoriánský lékař, filosof a překladatel Hunajn b. Isháq (z. 873), a melkitský překladatel, teolog, filosof, astronom a matematik Qustá b. Lúqá (cca 820-912).²

Již jsme si všimli, že není jednoduché určit muslimského autora. Zvláště když křesťanské odpovědi dělí zřejmě několika desítek let. Rodina Banú Munadždžim patřila mezi vysoce postavené rodiny chalífova dvoru v Baghdádu.³ Je pravděpodobné, že se pobídky ke konverzi chopili dva její členové.⁴ Abú al-Hasan 'Alí b. Jahjá b. al-Munadždžim (z. 888), který zřejmě napsal první verzi dopisu s názvem (*al-burhán – důkaz*). 'Alí b. Jahjá byl jeden z rádců několika abbásovských chalífů, a velmi známým odborníkem na arabskou poezii a teorii hudby.⁵ Snad kolem 60. či 70. let devátého století a adresoval jej Hunajnu b. Isháqovi. Ten reagoval svým traktátem o 86 větách.

Později byl – z dosud nejasných důvodů – traktát upraven dalším členem muslimské rodiny Abú Ísá Ahmad Jahjá al-Munadždžimem (z. cca 920).⁶ Na takto pozměněný traktát - který je součástí kritické edice a má 226 vět - reagoval Qustá b. Lúqá (z. 920) svou obšírnou odpovědí, kterou sestavil do 581 vět.⁷

² Srov. Mark N. Swanson, „Qustā ibn Lūqā“, in: David Thomas – Alex Mallett (eds.): *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History, vol. II (900-1050)*, Brill, Leiden – Boston 2010, s. 147-153; Juan Pedro Monferrer-Sala - Barbara Roggema, „Ḥunayn ibn Ishāq“, in: David Thomas - Barbara Roggema (eds.): *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History, vol. I (600-900)*, Brill, Leiden – Boston 2009, s. 768-779.

³ Srov. Manfred Fleischhammer, „Munadždžim, Banu“, in: *Encyclopaedie of Islam. New edition*, vol. VII, Leiden: Brill, 1993, s. 553-561.

⁴ Tohoto názoru se držíme a poprvé ji zmínili editoři Samir Khalil Samir – Nwya Paul (eds. et trad.), *Une correspondance islamo-chrétienne entre Ibn al-Munağğim, Ḥunayn Ibn Ishāq et Qustā Ibn Lūqā*, in: *Patrologia Orientalis*, n. 185, tom. 40 – fasc. 4, Turnhout: Brepols Publishers, 1981, s. 535-543.

⁵ Srov. Barbara Roggema, „'Alī ibn Yahyā ibn al-Munajjim“, in: David Thomas - Barbara Roggema (eds.): *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History, vol. I (600-900)*, Brill, Leiden – Boston 2009, s. 762-767.

⁶ Srov. David Thomas, „Abū 'Īsā Aḥmad ibn al-Munajjim“, in: David Thomas – Alex Mallett (eds.), *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History, vol. II (900-1050)*, Brill, Leiden – Boston 2010, s. 108-111.

⁷ Kompletní kritická edice Samir Khalil Samir – Nwya Paul (eds. et trad.), *Une correspondance islamo-chrétienne entre Ibn al-Munağğim, Ḥunayn Ibn Ishāq et Qustā Ibn Lūqā*, in: *Patrologia Orientalis*, n. 185, tom. 40 – fasc. 4, Turnhout: Brepols Publishers, 1981, s. 556-591 (Ibn al-Munadždžim), s. 592-685 (Qustá b. Lúqá), s. 686-701 (Hunajn b. Isháq). Novější arabsko-italská edice (bez Hunajnova příspěvku) viz Ibn al-Munağğim – Qustā ibn Lūqā (IX secolo), *Una corrispondenza islamo-cristiana sull'origine divina 'islam* (testo arabo a cura di Samir Khalil Samir, introduzione, traduzione a cura di Ida Zilio-Grandi), Torino: Silvio Zamorani editore, 2003, s. 56-111 (Ibn al-Munadždžim), s. 114-261 (Qustá b. Lúqá). Existuje polský kompletní překlad, tj. vč. Hunajnovy odpovědi, viz *Korespondencja między chrześcijaninem*

Všechny tři dochované traktáty jsou uchovány pospolu. Polemika se dochovala pouze ve třech známých rukopisech z 18. a 19. století (v knihovnách v libanonské Zahlé a Bejrútu, a v syrském Damašku). Hunajnův text však máme i v jiných 30 rukopisech, jako součást velikého encyklopedického díla *Madžmú' usúl al-dín* (*Summa principů náboženství*) koptského autora al-Mu'taman b. al-'Assál (z. cca 1270-1286).⁸

2. Krátce k muslimské pobídce⁹

Muslimský autor¹⁰ se snaží pomocí rozumové argumentace dokázat evidenci tvrzení, že Muhammad je pravý prorok, a Korán pochází od Boha. Pro tuto evidenci je pak otázkou lidského rozumu, přestoupit na islám (viz IM § 8).¹¹ Přičemž 'Alí b. Jahjá b. Munadždžim tvrdí, že mu jde v prvé řadě o to, aby ukázal evidentnost a zřejmost premis. Koneckonců i proto je traktát nazván *al-burhán*, v překladu *důkaz, evidence, demonstrace*, snad i *vědecký sylogismus*, resp. *deduktivní poznání vyplývající z premis*.

Celý muslimův traktát je strukturován do 226 vět (viz §§) ve třech částech. V první části autor předkládá evidentnost toho, že se různé národy shodují v přijetí některých obecných historických faktů, včetně historických postav, jako např. Mojžíš, Ježíš či Muhammad (IM §§ 43-82).

Tedy všechny národy se shodují na tom, že Muhammad skutečně pobýval na Zemi a že se pohyboval v Hidzázu... některé se pak shodují na tom, že Písmo, které přinesl, mu zjevil Alláh... Některé národy se neshodují na přijetí prorockého statutu Muhammada... Filozofové říkají, že poznání, které přijímají všichni, nemůže obsahovat lež, a nemůže být jiné než pravda. (viz IM § 68,71,76,81)

Následně v druhé části se autor věnuje roli Muhammada mezi Araby (IM §§ 83-147). Zde jde o jakousi glorifikaci Muhammada a jeho role v dějinách Arabů. Autor tvrdí, že Muhammad přivedl Araby k monoteismu, naučil je číst a psát, naučil je modlitbě, almužně i postu, naučil je věřit v pravdivé články víry (v anděly,

a muzulmaninem. Przekład Janusz Alfred Szymańczyk, Krakow: Wydawnictwo WAM, 2005, s. 25-49 (Ibn al-Munadždžim), s. 51-106 (Qustá b. Lúqá), s. 107-117 (Hunajn b. Isháq).

⁸ Srov. Wadi Awad, „al-Mu'taman ibn al-'Assál“, in: David Thomas – Alex Mallett (eds.), *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History, vol. IV (1200-1350)*, Brill, Leiden – Boston 2012, s. 530-537.

⁹ Analyticky viz Lukáš Nosek, „Křesťanská víra pod palbou rozumu: 'Alí b. Jahjá b. Munadždžim (z. 888) a jeho důkaz pravdy islámu“, in: *Theologická revue*, vol. 91, č. 2 (2020), s. 208-224.

¹⁰ Přestože, nelze spolehlivě rozlišit původní text od 'Alí b. Jahjá b. Munadždžima od revidovaného textu Abú Ísá Ahmad Jahjá al-Munadždžimem, budeme se v textu držet rozlišení obou autorů. A to především kvůli časové prodlevě mezi oponentem Hunajna a oponentem Qusty. Je ovšem dobré mít stále na paměti, že jde o jeden a tentýž traktát.

¹¹ Zkratka **IM** pro text Abú al-Hasan 'Alí b. Jahjá b. al-Munadždžima, přesněji pak pro text Ibn al-Munadždžima, který zahrnuje i pozdější úpravu od Abú Ísá Ahmad Jahjá al-Munadždžima. Zkratka **H** pro text od Hunajna b. Isháqa.

proroky, vzkříšení mrtvých), a v neposlední řadě Araby umravnil. Také tvrdí, že Muhammad byl tím nejinteligentnějším mužem na Zemi:

Proto se všichni (ti, kteří patří k Muhammadově náboženství i ti, kteří se přináležejí jiné mu vyznání) jednomyslně shodují na tom, že na zemi nebyl nikdo dokonalejší k jeho rozumu a podobný k jeho úsudku... Říkají: Jeho rozum překonával rozum jiných smrtelníků, nebylo mu podobného v ostrosti jeho úsudku, nebylo lepšího v politikaření, ani zručnějšího v organizování. (IM §§ 111-112.113)

V následující pasáži (viz IM §§ 122-138) se muslim věnuje důkazům o zázračnosti Koránu.

Všichni lidé... souhlasí s tím..., že přišel člověk dokonalého rozumu..., předložil jim... jejich slovy (a nebylo jediného z těch slov, které by oni sami již neužívali), umně sestavené dílo, kterémuž podobné nikdy nevstoupilo do sluchu jejich. (IM §§ 122-124)

Právě toto je ona zřejmost dokonale sestaveného - a proto - lidskými silami nenapodobitelného textu Koránu. Pro 'Alí b. Jahjá b. Munadždžima jde o důkaz, že Korán je Alláhovým dílem, neboli zázrakem.

Ve třetí části z trochu jiného úhlu autor předkládá pohled na Korán a na Muhammadův prorocký status (viz IM §§ 148-182). 'Alí b. Jahjá sleduje obsahovou i formální stránku Koránu. Nejprve tvrdí, že pro sepsání Korán, nemohla pomoci fantazie. Korán je něčím více. V druhé řadě naznačuje dokonalou kompozici Koránu, kterou opět nemohl vymyslet žádný smrtelník. Korán je i literárně dokonalý. Korán není lidským textem i z toho důvodu, že v textu není lži, ani nepravdy. Korán je znamením pravdy, Muhammadovi bylo umožněno poznat tajemství boží.

Toto je zřejmý pravdivý důkaz o Koránu, že je zázrakem přináležejícím ke znamením prorocství, že je znamením pravdy přináležejícím k Alláhovi. (IM §§ 179)

Nyní následuje závěrečná pasáž, kde deklaruje, že premisy jsou konsensuálně přijímané, a z žádného důvodu nemohou být odmítnuty, nebo považovány za nepravdivé. Proto je lidskému rozumu vlastní, přijmout je a přestoupit na Korán.

3. Hunajn b. Isháq (z. 873)¹²

Než představíme Hunajnův traktát, představme si jeho život a dílo. Abú Zajd Hunajn Ibn Isháq al-'Ibádí se narodil v r. 808/809 ve městě Híra na území dnešního Iráku. Otec byl údajně lékárníkem a patřili k syrské východní církvi, neboli Asyrské

¹² Srov. Aaron M. Butts, „Hunayn b. Ishāq“, in: Sebastian P. Brock (eds.), *The Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2011, s. 205-206; Samir Khalil Samir, „Muqaddima“, in: Samir Khalil Samir (ed.), *Hunajn b. Ishāq: fī al-a'mār wa-l-ādžāl*, Beyrouth: Dār al-mašriq, 2001, s. 7-34.

církvi východu (známí nestoriáni), která byla s tímto územím spjata již několik set let.¹³

Hunajn byl od malička bilingvní, když hovořil syrsky a arabsky. Začal studovat medicínu v Bagdádu u tehdejšího ředitele známé instituce *Bajt al-hikma* (česky *Dům moudrosti*) Yúhanna b. Māsawajha (z. ⁸⁵⁷).¹⁴ Ve slavné instituci však záhy vznikl mezi sečtělým Hunajnem a jeho ředitelem spor, jehož následkem musel Hunajn tuto instituci opustit. Snad mezitím byl vysvěcen na jáhna, později na kněze.

Po sporu s učitelem, nejprve odešel studovat perštinu do Gunděšápúru. Následně odjel do Alexandrie. Některé prameny uvádí, že pobýval kdesi na území římské říše (*bilád al-Rúm*), tedy snad někde v byzantských zemích, každopádně se v těchto dvou letech zdokonalil v řečtině a perštině. Poté se vrátil do Iráku, aby se zdokonalil v arabské gramatice v jihoirácké Basře, podle pravidel zdejší gramatické školy. Definitivně se do Bagdádu vrátil po dvou letech. S bývalým učitelem se usmířil, a ten ho záhy pověřuje překládáním z řečtiny.

Pro svůj věhlas byl chalífou al-Ma'múnem ustanoven kolem roku 830 pracovníkem *Bajt al-hikma*. Z řečtiny překládal předně do syrštiny, později do arabštiny. Překlady do syrštiny adresoval především křesťanským spolubratrům, zatímco překlady do arabštiny adresoval muslimským sponzorům. Protože viděl bohatost syrštiny, řečtiny a perštiny, oproti přílišné jednoduchosti arabštiny, spolupracoval na tvorbě arabské vědecké terminologie. Později sám dohlížel na práci překladatelů, když jimi vytvořené díla kontroloval a dokončoval je finální úpravou.

Sám přeložil enormní počet děl z nejrůznějších oborů (např. astronomie, filosofie, magie, matematika, medicína, věštění...). Považuje se téměř za jisté, že přeložil kolem 250 děl z řečtiny, příp. syrštiny. Většina se však nedochovala. Sám ve svém autobiografickém dopisu Alímu Ibn Jahjá Ibn al-Munadždžimu (z. 888) mluví o 100 dílech Galéna a Hippokrata, které převedl do arabštiny.¹⁵ Snad také učinil překlad a komentář ke slavné Hippokratově přísaze. Vedle toho přeložil Platónův dialog *Timaios*, či Aristotelovu *Metafyziku* (ale i díla Prokla, Porfyria). Snad se z velké části podílel i na arabského překladu *Septuaginty*. Jeho metoda se

¹³ Srov. Mar Bawai Soro, *The Church of the East. Apostolic and Orthodox*, San Jose: Adiabene Publications, 2007; Wilhelm Baum – Dietmar W. Winkler, *The Church of the East. A concise history*, London: Routledge, 2003.

¹⁴ Srov. Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture: the Graeco-Arabic translation movement in Baghdad and early 'Abbāsīd society (2nd-4th/8th-10th c.)*, London: Routledge, 1998; Mirella Cassarino, *Traduzioni e traduttori arabi dall'VIII all'XI secolo*, Roma: Salerno, 1998.

¹⁵ Srov. John Lamoreaux – Grigory Kessel (eds.), *Hunayn b. Ishāq on his Galen translations, A parallel English – Arabic Text*, Provo, UT: Brigham Young University Press, 2016; Gotthelf Bergsträsser (ed.), *Hunain Ibn Ishāq. Über die syrischen und arabischen Galen-Übersetzungen zum ersten mal herausgegeben und übersetzt von G. Bergsträsser*, Leipzig: Brockhaus, 1925.

dá charakterizovat tak, že odmítal doslovný, ale vyžadoval významový, tedy spíše srozumitelný a čtivý překlad.¹⁶

Jako překladatel pracoval na dvoře několika chalífů: al-Ma'múna (z. 833), al-Mu'tasima (z. 842), al-Wáthiqa (z. 847) a al-Mutawakkila (z. 861). Ještě dodejme, že měl dva syny Dáwúda a Isháqa, kteří vystudovali medicínu, ale věhlasu dosáhli spíše ve filosofických překladech z řečtiny.

Hunajn nebyl ovšem pouze překladatelem, věnoval se i vlastní interpretaci a psal kratší i delší traktáty a kompendia, kterých mělo být celkově asi 100, žel většina se z nich nedochovala. I ve své interpretaci se pouštěl do mnoha oborů. Jistý prim hrála pochopitelně medicína, nicméně psal i o filosofii, geofyzice, lingvistice (traktáty o syrské a arabské gramatice a lexikografii), meteorologii, náboženských otázkách (biblická exegeze) a o zoologii. Vypracoval dokonce pojednání o historii světa od Adama po al-Mutawakkila.

Věhlasu získala jeho *al-Masá'il al-ṭibbija* (*Lékařské otázky*), latinsky známá jako *Isagoge Johannis ad parvam artem Galeni*, případně *Kitáb al-madchal fī-t-tibb* (*Úvod do medicíny*). Speciálně se věnoval také oftalmologii, když se zraku a zrakovému orgánu věnoval v několika dílech, slavná se stala jeho *al-Ašr maqálat fī-l-'ajn* (Deset traktátů o oku), či *al-Masá'il fī-l-'ajn* (*Otázky o oku*). Věnoval se i teorii světla, kde navazoval a vycházel z Aristotela. K filosofii sepsal *Nawádir al-falásifa* (*Anekdoty z filosofie*) jakousi sbírku příběhů, dopisů a aforismů známých řeckých filosofů, když k nim připojil i své komentáře. Z oblasti náboženské stojí za zaznamenání krátký apologetický traktát *Kajfiját idrák haqíqat al-dijána* (*Jak dosáhnout pravdy o náboženství*), jehož překlad jsme publikovali.¹⁷ Případně dochovaný *Maqála fī-l-ádžál* (*Traktát o délce lidského života*), kde řeší Boží předzvědní, předurčení a lidskou svobodu.¹⁸

4. Odpověď Hunajna b. Isháqa

Nyní si představme samotný krátký traktát, který Hunajn zkomponoval, jako odpověď na důkaz směřující ke konverzi k islámu.¹⁹

¹⁶ Srov. Mirella Cassarino, *Traduzioni e traduttori arabi dall'VIII all'XI secolo*, Roma: Salerno, 1998, s. 74-83.

¹⁷ Kritická edice viz Samir Khalil, S.: „Maqálat Hunajn ibn Ishaq fī 'Kajfiját idrák haqíqat al-dijána',“ in: *al-Mashriq* (r. 71) 2/1997, s. 345–63 (samotný text: s. 349-363). Pracovní překlad do češtiny viz Lukáš Nosek, „Jak dosáhnout pravdy o náboženství od mudrého Hunajna b. Isháqa, nestoriánského lékaře“, in: *Parrésia. Revue pro východní křesťanství / A Journal of Eastern Christian Studies* vol IX-X (2015-2016) s. 395-406.

¹⁸ Kritická edice opřená o pět rukopisů viz Samir Khalil Samir, „Maqálat fī-l-ádžál li-Hunajn b. Isháq“, in: *al-Mašriq*, vol. 65 (1991), s. 403-425 (text na s. 418-425). Mírně upravená edice bez kritického aparátu viz Samir Khalil Samir (ed.), *Hunajn b. Isháq: fī al-a'már wa-l-ádžál*, Beyrouth: Dár al-mašriq, 2001, s. 38-56.

¹⁹ Srov. Samir Khalil Samir – Nwýia Paul (eds. et trad.), *Une correspondance islamo-chrétienne entre Ibn al-Munağğim, Hunayn Ibn Ishāq et Qusṭā Ibn Lūqā*, in: *Patrologia Orientalis*, n. 185, tom. 40 – fasc. 4, Turnhout: 4. Brepols Publishers, 1981, s. 686-701.

Připomeňme, že je velká pravděpodobnost, že tato odpověď je jinou verzí nedávno představeného apologetického traktátu *Kajfijat idrāk haqīqat al-dijána* (*Jak dosáhnout pravdy o náboženství*). Samir Khalil mluví o dvou verzích tzv. *impersonal* a *personal recension*. S tím, že *personal recension* odpovídá zde představenému traktátu. *Impersonal recension* pak odpovídá traktátu *Kajfijat*. Komparaci těchto dvou textů se zde věnovat nebudeme. Jen krátce upozorníme na podobné či prakticky stejné fráze:

- H §§ 24-51 více či méně odpovídá *Kajfijat* §§ 14-41
- H §§ 58-80 více či méně odpovídá *Kajfijat* §§ 59-80

Představme si nyní *personal recension*, tedy tu verzi, která je spjatá s rukopisy pobídky textů obou al-Munadžďimů a odpovědí Qustá b. Lúqy.

Text lze rozdělit do tři částí. V první kriticky reaguje na Munadžďimovu argumentaci (H §§ 1-21) a odmítá ji. V druhé obecně hovoří o důvodech přijímání pravdy a lži (H §§ 22-41). Ve třetí části analyzuje důvody, proč lidé přijímají lživé a proč pravdivé náboženství (H §§ 42-84). Následuje závěr traktátu (H §§ 85-88).

4.1. Odmítnutí Munadžďimovy argumentace

Pozdvořilostních větách se Hunajn zaměřuje na strukturu a intenci Munadžďimova důkazu (*al-burhán*). Tvrdí, že muslimovi šlo o to, aby se vyjevily i jiné argumenty. Rozhodovat se mezi pravdou a lží, pravou a falší lze jedině na základě rozlišení argumentů (viz H §§ 3-5).

[3.] Z toho co o sobě (ať je k tobě Bůh štědrý!) tvrdíš, jsem si všiml tvého záměru, dát mi správnou radu a přesvědčit mě o tom, o čem jsi sám přesvědčen.

[4.] Ale podle toho, co jsi mi vyjasnil, nebylo to kvůli ničemu jinému, než kvůli tomu, abys zaslechl argument svého protivníka, který nesouhlasí,

[5.] abys následně mohl oba argumenty porovnat a rozlišit, co je správné, od toho, co je lží.²⁰

Následně předkládá krátké shrnutí Munadžďimovy pobídky. Pozitivně hodnotí zmínky o Mojžíšovi a Tóře, Ježíšovi a evangeliu, případně o židech a křesťanech, ale pro argumentaci Munadžďima nebyly příliš validní.

[6.] Všiml jsem si, že jsi svou řeč začal vyprávěním o tom, co se týká Mojžíše a Tóry, Ježíše a evangelia, židů a křesťanů.

[7.] To všechno jsou věci, které podle mého názoru nepotřebuješ. Vždyť tě znám, tvé vyznání i to v co věříš, a ty znáš mne, i to, v co věřím.²¹

²⁰ Samir Khalil Samir – Nwyia Paul (eds. et trad.), *Une correspondance islamo-chrétienne entre Ibn al-Munağğim, Hunayn Ibn Ishāq et Qustā Ibn Lūqā*, in: *Patrologia Orientalis*, n. 185, tom. 40 – fasc. 4, Turnhout: 4. Brepols Publishers, 1981, s. 686.

²¹ Samir Khalil Samir – Nwyia Paul (eds. et trad.), *Une correspondance islamo-chrétienne entre Ibn*

Dále rozporuje argumentaci o prorokovi Muhammadovi. Například výslovně odmítá jedinečnost Muhammada, kterého nazývá *sáhibu-ka*, tedy doslova *tvůj společník*, překládáme *tvůj původce*. Jak se ale taková jedinečnost může prokázat mezi Araby, kteří byli plně nevzdělaní? Ptá se opovážlivě Hunajn.

[8.] A nakonec jsi mluvil o svém prorokovi, jeho knize a jeho lidu.

[9.] Při tom všem jsem zjistil věci, které mě ohromily. Řekl jsi, že v tom, co váš prorok přinesl, nemůže být žádný podvod (*híla*).

[10.] Pak jsi o něm řekl, že byl nejchytřejším z lidí na zemi, nejjobratnějším v tricích (*híla*), nejpronikavějším v chápání a poznání. Zatímco jeho lid byl nejnevzdělanější a nejloupější.

[11.] Ale při mém životě, není výhodnějšího [stavu] pro klamání kohokoliv z lidu, než ten stav, který jsi vykreslil o lidech tvého původce (*qawm sáhibika*).

Hunajn si nebral servítky:

[12.] Bedlivě jsem přemýšlel, zdali si se nespletl při těchto zmínkách.

V dalším kroku se podivuje, že takto nedbale vypracovaná argumentace měla být adresována jemu samému, tedy Hunajnovi.

Chyby argumentace opírá o *Kitáb al-burhán*. Z bližší analýzy jde o Aristotelovy *Druhé analytiky*. Zde připomeňme, že právě z okruhu překladatelů kolem Hunajna vzniká překlad *Organonu*. Je také pravděpodobné, že Hunajn sám *Druhé analytiky* přeložil do syrštiny. Později je převedl do arabštiny Abú Bišr Mattá b. Júnus (z. 940), známý učitel al-Farábího.²²

Hunajn v této pasáži odkazuje na Munadždžimovo zmatení pojmů. Jestliže užívá slovo *burhán*, pak měla následovat rozumová argumentace opřená o premisy. *Burhán* je totiž dedukcí, z premis se vyvozuje závěr. Hunajn ji však v traktátu marně hledá.

[13.] Co mě také na tvých slovech překvapilo, bylo tvé tvrzení, že jde o důkaz proti mně (*burhán 'alíja*).

[14.] Víš však, že důkaz proti někomu lze vystavět jen na tom, na čem panuje shoda (*min iqráři-hi*).

[15.] Ale já jsem ti nikdy nestvrdil (*lam uqirra*), že kniha, kterou přinesl tvůj původce, je pravdou, ani nic z toho, co jsi o ní sepsal, a jak je o ní vyprávěno.

[16.] Jak mi tedy můžeš oponovat na základě toho, co jsem před tebou nestvrdil?

Následně se přiznává k nedostatečné znalosti Koránu. Ovšem zároveň ho i parafrázuje v poměrně přesném smyslu.

al-Munağğim, Hunayn Ibn Ishāq et Qusṭā Ibn Lūqā, in: *Patrologia Orientalis*, n. 185, tom. 40 – fasc. 4, Turnhout: 4. Brepols Publishers, 1981, s. 686-688.

²² Srov. Christina d'Ancona, „Aristū 'inda l-'Arab» and beyond”, in: Ahmed Alwishah – Josh Hayes (eds.), *Aristotle and the Arabic Tradition*, Cambridge: University Press, 2015, s. 11-29 (zde 24 a 27, vč. pozn. 115).

[17.] Vůbec jsem ovšem neznal, že tvůj původce vyzval svůj lid slovy: „Přineste mi síru podobnou té nejmenší ze sūr v mé Knize, abych se mohl přesvědčit o nepravdě“²³ - a že toho nebyli schopni.

[18.] Ale toto a další podobné věci, kterých jsem si všiml ve tvém listě (*fī kitábi-ka*), mi naznačují, že jsi nečetl *Knihu důkazu* (*Kitáb al-burhán*).²⁴

[19.] A pokud jsi ji četl, pak jsi nepronikl k jejímu porozumění. A proto jsi nesledoval některý z jejich [argumentačních] způsobů, natož, abys pronesl [oprávdový] důkaz!

A uzavírá odkazem na svoji odpověď:

[20.] Já ti objasním správnost tohoto, a vyjasním ti postavení tvého proroka, i postavení těch ostatních;

[21.] a to vše podle argumentace, kterou používají ti, kdo mají rozum (*al-lubb*) a jsou spravedliví - bez taktizování a zaujatosti, děj se vůle Boha Nejvyššího (*in šá' Alláh ta'álá*).

4.2. Pravda a lež

V druhé části Hunajn uvádí obecné myšlenky o důvodech přijetí lži či pravdy. Mluví zde o šesti důvodech, proč lidé přijímají lež (H §§ 24-35), a o čtyřech důvodech přijetí pravdy (H §§ 36-42).

[22.] A tvrdím, že správnost každého z těch, kteří tvrdí, že [své náboženství] přijali z tradice (*bi-l-chabar*), se rozpoznává v pravdě od lži, a to podle důvodů, které je přizvaly k přijetí již na samém počátku pobídky.

[23.] Vždyť právě ony vyjasňují lež.

[24.] Důvodů přijetí lži je šest:

[25.] První z důvodů je: když ten, kdo lež přijímá, je k ní přinucen svým oponentem, aby přijal to, co nepochází z jeho vůle ani rozhodnutí.

[26.] Druhý z důvodů je: když je člověk v nouzi a útlaku,

[27.] a konvertuje od nich (když toho sám není schopen) k tomu po čem sám touží: ke snadnosti a bohatství.

[28.] Třetí [důvod]: když člověk dá přednost moci před opovržením, vznešenosti před podřadností, a síle před slabostí.

[29.] Pak konvertuje od svého náboženství k jinému.

[30.] Čtvrtý [důvod]: když ten, kdo nabízí slovo (*sáhib al-kalám*) je špatný a lstivý v řeči,

[31.] vymýšlí jimi různé finty, a donucuje posluchače k [přijetí] toho, co nabízí.

[32.] Pátý [důvod]: když je mezi lidmi hodně nevzdělaných,

²³ „Jste-li na pochybách o tom, co jsme seslali služebníku svému, tedy přineste síru podobnou této a předvolejte si svědky své kromě Boha, jste-li pravdomluvní!“ K 2,23 (Hrbkův překlad).

²⁴ Hunajn zde má na mysli *Kitáb análútiqá al-thání li-Aristútánís*, tedy *Druhé analytiky*, viz český překlad Aristoteles, *Druhé analytiky. Organon IV* (přeložil Antonín Kříž), Praha: ČSAV, 1962, (samotný text na s. 27-100).

[33.] pak využívá jejich nevědomosti a nedostatku jejich způsobů, k těmž [tj. k přijetí toho, co nabízí].

[34.] Šestý [důvod]: když je mezi tím, kdo je pozván a tím druhým příbuzenský vztah,

[35.] pak ten, kdo je zván, nechce jakékoliv poškození tohoto vzájemného vztahu. Proto se sám přizpůsobí náboženství druhého.²⁵

Šest důvodů, z kterých lidé přijímají falešné náboženství, je poměrně přesvědčivých. Zkrátka náboženství, které se přijímá z donucení, nebo kvůli snadnému životu, nebo kvůli moci a slávě, nebo kvůli Istiným důvodům, nebo kvůli nevzdělanosti a pudům, či kvůli strachu z narušení rodinných vazeb je falešné, nesprávné a nepravdivé. I přesto, že zde Hunajn nepronese slovo islám, je evidentní, že právě toto náboženství má na mysli.

Představme si nyní důvody ke konverzi k pravému náboženství.

[36.] A předcházejících důvodů, tedy těch, kterými je přijata pravda, je čtvero:

[37.] První z nich: když, ten kdo jej přijímá, vidí zázraky, jež jsou nad lidské schopnosti.

[38.] A přiklání se k těmto zázrakům.

[39.] Druhý [důvod]: když to, co je vidět z toho, k čemu odkazuje misionář, je důkazem a svědkem pravdy toho, co mu zůstává skryto.

[40.] Třetí [důvod]: když sám důkaz sám donucuje jej přijmout.

[41.] Čtvrtý [důvod]: když je závěr shodný s jeho počátkem,

[42.] když je svobodný výběr podle toho předchozího (podle správnosti toho, co předcházelo) a nebudí to pochybnosti.²⁶

Čtyři důvody pro přijetí pravdivého náboženství, které Hunajn zmiňuje, jsou také poměrně jasné: lidmi nenapodobitelné zázraky, konzistentnost výkladu viditelného se skrytým, ale i konzistentnost logická, když premisy vedou k závěru a závěr vyplývá z premis. Třetí a čtvrtý důvod jsou zřejmými odkazy na Aristotelovo dokazování, dedukci a vědecké poznání.²⁷

Hunajn také argumentuje, že tyto důvody se neobjevují v Munadždžimově argumentaci. Tedy chybí důkaz o islámu, že by byl obklopen lidmi nenapodobitelnými zázraky, nebo, že by se islám shodoval ve vnější i vnitřní stránce, či, že by z premis vyplýval závěr.

²⁵ Samir Khalil Samir – Nwyia Paul (eds. et trad.), *Une correspondance islamo-chrétienne entre Ibn al-Munağğim, Ĥunayn Ibn Ishāq et Qusṭā Ibn Lūqā*, in: *Patrologia Orientalis*, n. 185, tom. 40 – fasc. 4, Turnhout: 4. Brepols Publishers, 1981, s. 690-692.

²⁶ Samir Khalil Samir – Nwyia Paul (eds. et trad.), *Une correspondance islamo-chrétienne entre Ibn al-Munağğim, Ĥunayn Ibn Ishāq et Qusṭā Ibn Lūqā*, in: *Patrologia Orientalis*, n. 185, tom. 40 – fasc. 4, Turnhout: 4. Brepols Publishers, 1981, s. 692.

²⁷ Srov. Aristoteles, *Druhé analytiky. Organon IV* (přeložil Antonín Kříž), Praha: ČSAV, 1962.

Hunajn zde ale také nezmíní křesťanství. Ovšem buduje si solidní argumentaci, aby právě tyto důvody mohl použít pro svůj proti-důkaz, že pravým náboženstvím je křesťanství.

4.3. Analýza důvodů ke konverzím

Ve třetí části nestoriánský autor dále rozvádí myšlenky o konverzích k jiným náboženstvím. A především analyzuje důvody k těmto konverzím, aby tím ukázal na povahu toho kterého náboženství (H §§ 43-56).

[43.] Proto postačí, abychom uvažovali nad výše zmíněnými [důvody], a odtud poznáme, že všechna náboženství byla přijata pouze díky těmto šesti důvodům, zatímco náboženství pravdy jen z oněch čtyř.

[44.] Bylo by podle mne zdlouhavé, kdybych měl zmínit každé náboženství jednotlivě:

[45.] ta, která z nich byla stará, zmizela spolu se lží, jež byla jejich principem.

[46.] Či ta, která se objevila později, a jejichž princip byl principem těch, která zmizela,

[47.] a tak jsme schopni poznat, že i tato [náboženství] zmizela tak, jako zmizela vyznání (*al-milal*), která byla před ním.

[48.] Je pak povinností každého, kdo chce pochopit, z jakých důvodů bylo (na počátku) přijato jeho náboženství,

[49.] tedy zdali to byl ten důvod, kvůli kterému je přijata pravda, nebo ten důvod, kvůli kterému je přijata lež,

[50.] aby nyní promýšlel nad tím, kdo přijímá toto náboženství, a to z jakých důvodů jej přijímá:

[51.] zdali je to důvod, kterými je přijata pravda, nebo kterými je přijata lež.²⁸

Závěrem pak přidá řadu pohledů na konverze ke křesťanství, které nebyly kvůli donucení, násilí, či válkám, ani kvůli snadnosti života, či vyššímu postavení, natož pak kvůli slovnímu přesvědčování, či věhlasné inteligenci. Jinými slovy postupně odkazuje všech šest důvodů k přijetí lži, které jedno po druhém vyvrací, že se netýkají křesťanství. Z toho pak deduktivně přidá logicky nerozporný závěr (viz H §§ 57-80).

[57.] O našem náboženství jasně tvrdím, že je přijímáno jedině kvůli pravdě, nikdy kvůli lži, a tvrdím:

[58.] první z těch [důvodů]: že [naše náboženství] nikdy nebylo přijato silou králů, ani válkou z moci,

[59.] ba spíše všichni králové země stáli a bojovali proti němu,

²⁸ Samir Khalil Samir – Nwyia Paul (eds. et trad.), *Une correspondance islamo-chrétienne entre Ibn al-Munağğim, Hunayn Ibn Ishāq et Qusṭā Ibn Lūqā*, in: *Patrologia Orientalis*, n. 185, tom. 40 – fasc. 4, Turnhout: 4. Brepols Publishers, 1981, s. 694.

[60.] zakazovali ho všem těm, kteří si přáli do něj vstoupit, za užití všemožného utrpení i zabití.

[61.] Přesto zvítězilo, dokonce rostlo, zviditelnilo se, až bylo přijato.

[62.] Co se týče druhého [důvodu]: [naše náboženství] nikdy nevybízelo k úniku z nouze a útlaku k bezbřehé snadnosti.

[63.] Ba spíše povolávalo z bezbřehé snadnosti

[64.] do stavu nouze, útlaku a donucování, které jsou lidství (*al-bašarija*) nepřístupné a které nenávidí.

[65.] Přesto bylo přijímáno, v konverzích i radostech.

[66.] Co se týče třetího [důvodu]: [naše náboženství] nikdy nepovolávalo z opovržení ke slávě, ani od ponížení k pozornosti a moci.

[67.] Ba spíše naopak, [povolávalo] od slávy k pokoře, k opuštění tohoto světa, k neustálé samotě, i k nepřijemnostem vyhnanství.

[68.] To vše nastávalo z touhy [naše náboženství] přijmout, a to až do té míry, že jeho stoupenci dávali přednost smrti před životem.

[69.] Co se týče čtvrtého [důvodu]: pobídka k [našemu náboženství] se nikdy netýkala lidí, kteří byli lstiví či by dokázali oklamat zrádností své řeči.

[70.] Byli to spíše lidé nevzdělaní (*qawm ummijín*), neschopní, rybáři (kteří byli tišší než sami ryby!)

[71.] Co se týče pátého [důvodu]: ti, kdo přijali [naše náboženství], nebyli ani inteligenti ani prostoduší.

[72.] Byli to spíše ctitelé logiky, filosofové světa a ctitelé zkoumání (*asháb al-bahth*),

[73.] rozšířili se moudrostí, a vynikali v ní nad všemi lidmi.

[74.] Byli nadšení svou mocí. Téměř se nebáli žádné temnoty, ani žádného vědění, ani žádného skutku.

[75.] Co se týče šestého [důvodu]: ti kdo přijali – opět toto [naše náboženství] – nepřijali ho pro své vztahy se svými přáteli a drahými.

[76.] Ba spíše byli od nich odděleni, a odříznuti od svých příbuzných a milovaných.

[77.] A dostali se do bída a nouze, která se přičítá lidské cti, a to tím, že byli přetrženi od všech přirozených a sezdaných vazeb.²⁹

Závěrem pak dodává shrnující sedmý důvod. Křesťanství je podle Hunajna nejnáročnější ze všech náboženství, z toho důvodu je nejpravdivější.

[78.] Chceš-li, abych tě upozornil na sedmou vlastnost (*challat sábi'a*), zamysli se a uvažuj sám.

[79.] Jistě uvidíš, jak si to, o čem píšeme (*maqálataná*) zaslouží být považováno za nejobtížnější a nejvzdálenější od uspokojení,

[

²⁹ Samir Khalil Samir – Nwyia Paul (eds. et trad.), *Une correspondance islamo-chrétienne entre Ibn al-Munağğim, Hunayn Ibn Ishāq et Qusṭā Ibn Lūqā*, in: *Patrologia Orientalis*, n. 185, tom. 40 – fasc. 4, Turnhout: 4. Brepols Publishers, 1981, s. 696-698.

80.] a nebylo nic obtížnějšího než to, co šířili apoštolové (*al-hawárijún*) o tomto náboženství.³⁰

5. Závěr

Závěrem představení této polemiky tedy můžeme konstatovat několik závěrů.

V prvé řadě formálně: Hunajn b. Isháq odpovídá velmi krátce, tj. zhruba třetinovou odpovědí, oproti muslimově pobídce ke konverzi. To je odkaz jednak na precizní Hunajnovu vyjadřování, které je věcné. Sekundárně jde jistě i o to, že muslimův „plytký“ důkaz nestál za nijak sáhodlouhou odpověď. Postačilo několik vět, aby Hunajn poměrně jednoznačně Munadžďimův důkaz odmítl.

V druhé řadě obsahově: Hunajn nepřijímá muslimův důkaz, protože nejde o žádný důkaz. Pokud Munadžďim argumentuje Koránem, pak chybí konsensus v přijímání Koránu od Hunajna. Tedy tomuto argumentu chybí validita. Celá argumentace stojí na dokonalé znalosti Aristotelovi logiky, resp. *Organonu*, a především *Druhých analytik*. Deduktivní metoda vědeckého poznání je Hunajnovi velmi dobře známá, mj. tím, že sám tento Aristotelův traktát přeložil do syrštiny. V neposlední řadě je v traktátu velmi bystře poukázáno na paradoxní moudrost a praxi křesťanství. Totiž ke křesťanství se nekonvertuje kvůli úspěchu, slávě, moci, penězům, či zachování života. Hunajn zde zcela evidentně odkazuje na milieu doby, ve které žil. Druhořadá náboženství – kterým křesťanství v době muslimské nadvlády vždy bylo - rozhodně nebylo žebříkem k jakýmkoliv společenským úspěchům. Ovšem právě tím více se křesťanství prokazovalo, jako náboženství nezištné pravdy, která přesahuje vše pozemské.

Hunajn tím dává otázku i křesťanům na počátku třetího milénia. Nakolik se křesťanství identifikuje s politickou mocí, volebními úspěchy, územními zisky, ulpíváním na mrtvé tradici, a nakolik zůstává niternou oživující silou lásky vedoucí, leckdy i ke ztroskotání.

³⁰ Samir Khalil Samir – Nwyia Paul (eds. et trad.), *Une correspondance islamo-chrétienne entre Ibn al-Munağğim, Hunayn Ibn Ishāq et Qusṭā Ibn Lūqā*, in: *Patrologia Orientalis*, n. 185, tom. 40 – fasc. 4, Turnhout: 4. Brepols Publishers, 1981, s. 698.